

**SOVYETLER BİRLİĞİ
DÖNEMİ'NDE AZERBAJYAN'DA
GÖRSEL - İŞİTSEL YAYINCILIK
VE HABERCİLİK ANLAYIŞI**

**AUDIO VISUAL PUBLISHING
AND MONITORING
MENTALITYIN AZERBAIJAN
DURING THE SOVIETS UNIONS**

Vefalı ENSEROV*

ÖZET

Azerbaycan'da düzenli olarak radyo yayınlarının başlaması ülkenin 27 Nisan 1920'de Ruslar tarafından işgalinden sonraki döneme rastlamaktadır. İster radyo, isterse de 1956 yılından itibaren yayınına başlayan televizyon istasyonu, Sovyet ideolojisinin daha da pekişmesi yönünde merkez denetime bağlı faaliyet göstermiş ve böylece Azerbaycan Devlet Radyo ve Televizyon Kurumu adı ile Sovyetler Birliği'nin çöküşüne dek ülkede görsel-işitsel yayıncılığın tek temsilcisi olmuştur. Çalışmada Sovyet dönemi Azerbaycan'ında devlet tekelinde bulunan ve merkez Moskova direktifinde yayınları düzenlenen radyo ve televizyonun tarihi gelişimi, yapısı, faaliyeti ve habercilik işlevi de dahil yayın içerikleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Radyosu, Azerbaycan Televizyonu, Habercilik, Sovyet Denetim Sistemi.

ABSTRACT

Steady broadcasting in Azerbaijan has begun after the disoccupation of Russians on 27 April 1920. Either Radio or TV stations were being managed by Russian Ideology under the name of Azerbaijan State Radio and Television Association. Thus, Azerbaijan State Radio and Television Association has been the only representative of Audio - Visual publishing in Azerbaijan during the Soviets Union. This text explains the historical improvements, structure, activities, monitoring function and internal publishing contents of Radio and Television in Azerbaijan which was monopolistically controlled by Russians during the Soviets Unions.

Key Words: Radio of Azerbaijan, Television of Azerbaijan, Monitoring, Soviet Audit System.

---

* Dr./ETM Tefekkür Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü, vefens@yahoo.com

GİRİŞ

Azerbaycan'da hem işitsel, hem de görsel yayıncılık olgusu Sovyetler Birliği döneminde başlamış ve Sovyet ideolojisine hizmet anlayışı çerçevesinde merkez Moskova güdümünde gelişme göstermiştir. Nitekim Sovyet rejiminin ideoloji aracı olarak yayınları düzenlenen Azerbaycan Radyo ve Televizyonu 1990'lı yıllara kadar devlet tekelinde faaliyetini sürdürmüştür.

Azerbaycan'da ilk radyo yayınları her ne kadar Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti (1918-1920) döneminde Gence şehrinde başlasa da, ülkede radyo yayıncılığının Sovyetler Birliği döneminde (6 Kasım 1926'da) başladığı kayıtlara geçmiştir. Sovyet ideolojisi çerçevesinde yayınları düzenlenen Azerbaycan Devlet Radyosu, merkez yönetimin direktifinde propaganda aracı olarak soğuk savaşta dışa yönelik yayınlar da yapmıştır. Sovyetlerin çöküşüne kadar Azerbaycan'da radyo yayıncılığı devlet tekelinde tek resmi istasyon bünyesinde Moskova yönetiminin güdümünde gelişmiştir.

Başlangıçta günlük sadece 1 saat olan yayını, bir ay sonra 3 saate, 1933'te 8,5 saate, 1940'lara gelindiğinde ise 5 saat artarak günlük 13,5 saate ulaşmış ve daha sonraki yıllarda çeşitli programların eklenmesi ve haber bültenlerinin hacminin genişlemesiyle radyonun günlük yayın saati de buna paralel artarak devam etmiştir. Radyo programlarının neredeyse tümünün ağırlıklı olarak Sovyet siyasi ideolojisinin unsurlarını içerdiği bilinen bir gerçektir. Sovyet propaganda aygıtı olarak çalışan radyonun özellikle haber bültenlerinde resmi-ideoloji gazete haberlerinin okunması, Sovyet Malumat Bürosu'nun siyasi ve ideoloji içerikli ha-

berlerinin tercüme edilerek yayınlanması ve haber bültenlerinin genellikle merkez partinin çalışmalarını kapsayarak can sıkıcı olması, yayın içeriklerinin monoton, daha çok resmi ve ideoloji yönlü olması, hatta folklor içerikli programların bile siyasileştirilmesi, haliyle Sovyet düşünce sisteminin Azerbaycan'da yayılmasını hızlandırmış ve pekiştirmiştir.

Radyo yayıncılığında olduğu gibi, Azerbaycan'da televizyon yayıncılığı da Sovyetler Birliği'nin çöküşüne dek merkez ideolojinin belirlediği çizgi doğrultusunda gelişmiştir. Bağımsızlığın ilanına kadar ülke televizyonculuğunda rakipsiz tek istasyon olarak yayınlarını sürdüren devlet kanalı Azerbaycan Televizyonu (AzTV), Sovyetler Birliği'nin merkez Radyo Televizyon Kurumu çerçevesinde bölgesel bir kurum olarak yönetilmiştir. Bütün bunlarla beraber Glavlit adlı sansür sisteminin dikkatinden en ufak bir ayrıntının bile kaçmaması radyo - televizyon yayınlarının Sovyetler Birliği döneminde ne tür bir faaliyet çizgisinde düzenlendiğini ortaya koymakta ve yukarıda söylenenleri bir kez daha doğrulamaktadır.

İlk haber programı olan "Son Haber" bülteni de dahil radyo ve televizyon haber bültenlerinin tamamında resmi ve ideoloji propaganda unsurlarının ağırlıkta olduğu yazılı kaynaklardan da anlaşılmaktadır. Bu anlamda hem radyo, hem de televizyon haber bültenlerinin farklı dönemler için genel görünümü de bu çalışmada incelenmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da radyo ve televizyon yayınlarının başlaması ve gelişim aşamalarının, teknik olanaklardan program içeriklerine kadar araştırıldığı ve haber programlarının incelendiği bu çalışmada literatür taraması yönteminden yararlanılmıştır.

1. AZERBAJYCAN RADYOSU

1.1. Azerbaycan'da Radyo Yayınlarının Başlaması

Radyo olgusunun Batı merkezli ortaya çıkışından sonra, harekete geçen Rusya yönetimi tarafından Nijni Novgorod laboratuvarında teknik ekibin çalışmalarına başlatılması sonuç vermiş ve 1919 senesinin 27 Şubatı'nda Rusya'da ilk kez insan sesi radyo yayınında duyulmuştur. Bu gelişmeyi takiben Sovyet Rusya'sı 1922 yılının 21 Ağustosundan itibaren ilk deneme yayınlarını başlatmış (Alizade, 1991: 9) ve bundan iki yıl sonra 23 Ekim 1924'te ise Moskova merkezli Radyo-Telefon istasyonundan sürekli yayınlara geçilmiştir (Rüstemov, 2005: 47). Sovyetler Birliği'nde merkezi radyo yayınlarının hızla geliştiği başlangıç dönemi sürerken, artık Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerden olan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyet'inin 22 Nisan 1925 tarihli toplantısında Bakü'de bütün Azerbaycan'a hizmet edebilecek ve yayın alanı 600 km varan bir radyo istasyonunun inşası karara bağlanmış ve bu gelişmeyi takiben 6 Kasım 1926'da Azerbaycan'da ilk radyo yayını gerçekleşmiştir (Alizade, 1991: 11-12). Böylece Azerbaycan'da radyo yayıncılığının temeli atılmıştır.

Her ne kadar radyo yayıncılığının başlama tarihi 6 Kasım 1926 olarak gösterilse de, ülkede ilk radyo yayını bundan 7 sene öncesine, Azerbaycan Halk Demokratik Cumhuriyeti dönemine dayanmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918 yılında kurulduktan kısa süre sonra ülkenin başkenti Gence şehrinde 1918 yılının yazında, yeni hükümet tarafından kurulan

bir radyo istasyonu faaliyete başlamıştır. Eylül ayının 15'inde Türk ordusunun yardımı ile düşmanlardan kurtarıldıktan sonra Bakü başkent seçilse de, Gence'deki radyo istasyonu rabıta maksatlı kullanılarak, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin faaliyeti ile ilgili dış ülkelere ara-sıra bilgiler verilmekte idi (Muharremov, 1999: 71). O dönemde Fransa ile sık ilişkiler içerisine giren Azerbaycan Hükümeti, 1919 yılının Ekim ayında Fransa Hükümeti ile karşılıklı anlaşma çerçevesinde Gence radyo istasyonunun Eiffel Kulesi'ndeki Avrupa radyo istasyonuna bağlantısının gerçekleştirilmesi gereği Fransa'nın Telgraf ve Telefon Kurumu Azerbaycan'a teknik yardımda bulunmuştur. Bunu takiben Kasım 1919'da ilk defa Gence radyo istasyonu Eiffel Kulesi'ne bağlanarak Azerbaycan hükümet sözcüsü tarafından "Azerbaycan radyo istasyonunun yayına başlaması" dolayısıyla tebrik mesajı iletilmiştir (Muharremov, 1999: 71-72). Bununla da Azerbaycan'da Gence merkezli ilk radyo yayını gerçekleşmiştir.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ömrü gibi, Gence radyosunun ömrü de kısa olmuş ve Bolşevik Rusların Azerbaycan'ı 27 Nisan 1920'de işgali ile bu radyonun gelişim çalışmaları da yarım kalmıştır.

Gence radyo istasyonunun malum akıbetinden sonra, daha önce de belirttiğimiz gibi, Azerbaycan'da kitlesel radyo yayınlarına 6 Kasım 1926 yılında geçildi. Başlangıçtan itibaren Azerbaycan Türkçesi, Rus ve Ermeni dillerinde programlar sunan radyonun, 6 Kasım'ı takiben 7-8 Kasım günlerinde yayınına yaklaşık 30 bin kişinin dinlediği (Alizade, 1991: 13) belirtilmekte ve ilk günlerde Bakü stüdyosunun program saatinin günlük bir saati

geçmediği, yaklaşık bir ay sonra ise yayınların 3 saati bulunduğu (Alizade ve Muharremli, 2006: 16) yazılmaktadır. İlk başlarda yalnız Bakü’de dinlenebilen ve stüdyodan sadece gazetelerin baş makalelerinin okunduğu -Merkezin talimatı ile rejimin ideolojik yapısını ve faaliyetini yansıtan makaleler seçilmekte ve okumalar Rusça yapılmaktaydı- ve çeşitli konser programlarının seslendirildiği Bakü radyosu, yaklaşık 5 ay sonra, 1927 yılının Şubat-Mart aylarından itibaren kadrolaşmaya ve kendine çeki-düzen vermeye başladı (Alizade ve Muharremli, 2006: 16). Azerbaycan’da Bakü Radyosu’nun yayına başlaması edebiyatçıları, bilim adamlarını, müzisyenleri vs. gibi ülkenin ileri gelenlerini galeyana getirmiş ve bu coşku Bakü radyosunun yayınlarına da yansımıştır.

Azerbaycan radyosunun teknik altyapısını geliştirme çalışmalarını takiben 1929 yılının sonlarına doğru yeni RV-8 radyo istasyonunun açılması dolayısıyla tanınan Azerbaycan bestecilerinden Müslüm Magomayev, o dönemin meşhur “RV -8 Marşı”nı bestelemiş ve bu marş yeni stüdyodan yayınlanmıştır (Rüstemov, 1969: 5). Bu ve bunun gibi diğer örnekler, Sovyet düşünce sisteminin ve ideolojisinin Azerbaycan’da yayılmasının hızlanmasında radyonun etkisinin büyük olduğunu göstermektedir.

1 Aralık 1928’den itibaren Azerbaycan ve Rus bölümlerinden ibaret işçi radyo üniversitesini faaliyete başlatan Azerbaycan Radyosu’nun, 1929 yılına gelindiğinde toplam yayın içeriğinin %36’sının edebî – bedii programlardan oluştuğu (Alizade, 1991: 15) ve bu potansiyelin sonucu olacak ki, 1930’da da ilk radyo tiyatrosunun yayına konulduğu (Rüstemov, 1969: 6) yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Sovyetlerde merkez Komünist Partisi’nin siyasi ideoloji yapısının daha da pekişmesi ve etki alanının daha da genişlemesi maksadıyla Moskova radyosunun haricinde en önemli eyalet radyosu olan Azerbaycan radyosundan da etkili bir araç olarak yararlanılmıştır. Bunu, Bakü radyosunda resmi – ideoloji gazete haberlerinin okunması, siyasi enformasyon ve kitlesel propaganda içerikli programların 1929 verilerine göre o yıl için toplam yayının %51’ni oluşturması (Alizade, 1991: 21) kanıtlamaktadır.

İlerleyen yıllarda Sovyetler İttifakı’nın diğer cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da radyo, merkezi Komünist Partisi’nin ideoloji propaganda aygıtı haline gelmiş ve bu durum, 2.Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında daha da pekişerek devam etmiştir.

1.2. Azerbaycan Radyosu’nun Gelişim Süreci

1.2.1. 1930’lardan 2. Dünya Savaşı’na Kadarki Dönem

6 Kasım 1926’da yayımına başlayan Azerbaycan Radyosu’nun ilk başlarda ister teknik, isterse de yayın içeriği bakımından yoksun olduğu görülmektedir. O dönem için en tutarlı ideoloji araç olarak radyonun öneminin bilincinde olan Bolşevik yönetimi, çok geçmeden Azerbaycan Radyosu’nun teknik donanımını arttırmış ve program akışını kendi siyasi-ideoloji prensipleri yönünde formata sokmuştur. Merkez direktifinde yapılan değişiklikler ve yeniliklerden en önemlisi ise Azerbaycan Radyosu’nda haberler programının başlaması idi.

28 Ağustos 1932’de Sovyetler Birliği genelinde faaliyet gösteren merkezi radyoda

siyasi haberlerden oluşan Son Haberler programı yayınlanmaya başlandı. Hemen ardından Sovyet Merkezi Radyo Programları Komitesi'nin 341 numaralı kararı ile aynı yılın 1 Eylül'ünde Merkezi Enformasyon Kurum'u oluşturuldu (Alizade, 1991: 19). Bu yenilikler olduğu gibi Azerbaycan'da da tekrarlandı ve 5 Mayıs 1933'de Azerbaycan Halk Komiserleri Sovyet'inin kararı ile HKS'ye bağlı Radyolaştırma ve Radyo Programları Komitesi kuruldu (Muharremov, 1999: 95). 1933 yılında toplam günlük yayınının 8,5 saatten ibaret olduğu Bakü Radyosu ile Moskova Radyosu arasında 1934 yılında kurulan radyo rabita aracılığıyla merkez radyosunun Son Haberler bülteninin direkt Bakü Radyosu'ndan yayınlanmasına başlandı (Alizade, 1991: 20).

Haberlerin hazırlanması ve radyodan okunması süreci ile bağlı Rüstemov şöyle yazmaktadır: "Önceleri Sovyet Malumat Bürosu'nun haberleri Azerbaycan Telgraf Ajansı'nda tercüme edilerek radyoya gönderiliyordu. Moskova'dan verilen en yeni haber iki-üç saatten sonra Azerbaycan dilinde yayınlanıyordu." (Rüstemov, 1969: 14)

1930'lu yılların ortalarından itibaren radyoda siyasi ve ideoloji propaganda çizgisi daha da güçlenmiş, rejim düşmanlarına ve küçük burjuvalara karşı sürdürülen mücadele bir hayli hızlanmış (Alizade ve Muharremli, 2006: 26), devlet organları ve Sovyet sansür mekanizmi radyo programlarını sıkı denetimden geçirmiş ve programların konusu, ideoloji yönü ve hatta biçimi bile merkez tarafından dikte edilmiştir (Muharremov, 1999: 97).

1936 yılında 35 Kilovatlık güce sahip yeni radyo istasyonundan yayınlarını sürdüren Azerbaycan Radyosu'nun Özbekistan, Türkmenistan ve Kırım'da dinlen-

mesi ve 4 Aralık 1937'de ilk kez Azerbaycan ve komşu Gürcistan radyoları arasında yapılan program değiş tokuşu (Alizade, 1991: 23) o dönem için işitsel yayıncılık bakımından uğurlu adım sayılmakta idi. 18 Temmuz 1938'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet'inin 1. toplantı açılışının tamamının radyoyla canlı yayınlanması da akıllarda kalan önemli olaylardandı. 1940 yılının sonlarına doğru Azerbaycan'da radyo dinleme noktalarının sayı 51 bine ulaşmaktaydı. Ayrıca ülkenin 32 farklı ilçesinde yerli radyo programları faaliyete başlamıştı. 2. Dünya Savaşı'na yaklaşıldıkça Sovyet merkez radyosu ile birlikte Azerbaycan radyosu da, faşizme karşı programlar hazırlamakta ve çeşitli siyasi programlarda uluslararası önemli meselelere değinmekte ve alman faşizminin Avrupa'da yol açtığı tahribata ve kargaşaya dikkat çekmekte idi (Muharremov, 1999: 105-106).

Bu dönem için Azerbaycan radyosunda en önemli yenilik her ne kadar Moskova güdümlü ve merkezin bir benzeri olsa da Son Haberler adı altında bir enformasyon programının başlaması olmuştur kuşkusuz. Azerbaycan radyoculuğunun ilk haber bülteni özelliğini taşıyan bu haber programı, özgür ve ilkeli habercilik anlayışı çerçevesinde faaliyetini sürdürmese de Azerbaycan işitsel haberciliğinin temelini oluşturmaktadır.

1.2.2. Dünya Savaşı Yıllarında

Savaşın başlaması ile ülkenin her tarafına hüznün ve durgunluk çökse de, birliğin radyosu sıkı bir iş rejimine geçmiş ve savaş yıllarında merkez radyosu gibi Azerbaycan radyosu da savaşın gerektirdiği prensipler doğrultusunda yayınlarını sürdürmüştür.

Bu yıllarda dikkat çeken en başlıca eğitimlerden biri Moskova merkez radyosu ile yerli radyolar arasında ilişkilerin daha da artırılarak yayınların sıkı bir plan çerçevesinde yürütülmesi idi (Alizade, 1991: 25). Sovyet Malumat Bürosu savaş ortamında bütün enformasyon akışını denetimine alan ve yönlendiren, her türlü söylenti ve asparagasın önlemini alan organa dönüşmüştür (Muharremov, 1999: 108).

Savaşın başlamasından itibaren Azerbaycan Radyosu da yeni iş rejimine geçerek merkez yönetimin taleplerine uygun faaliyet göstermiş ve haber programlarının sayısı ve hacmi arttırılmıştır. Moskova Radyosu'nun programlarının yerli radyoya girişi ve toplumsal-siyasi enformasyonun çoğalmasi dolayısıyla Azerbaycan Radyosu'nun günlük yayını 5 saat artmış ve bu anlamda en ağır yük Son Haberler programının üzerine düşmüştür. Gece yayınlarına da başlayan Son Haberler bülteni, Moskova'dan Rusça yayınlanan en önemli siyasi-resmi haberleri Azerbaycan diline çevirerek yaklaşık 30 dakika sonra yayınladığı (Alizade ve Muharremli, 2006: 41-42) belirtilmektedir.

Sovyetler Birliği savaş yıllarında toplam 28 yabancı ve çok sayıda yerli dillerde radyo yayınlarını sürdürerek (Alizade, 1991: 25) bir anlamda enformasyon mücadelesinin içine girmiş ve savaş bitimiyle de galip taraf olmuştur. Nitekim 1941 yılında Azerbaycan Radyosu'ndan İran ve Türkiye'ye yönelik yayınlara da başlanmıştır.

Azerbaycan Radyosu'nun savaş dönemindeki yayınlarının konuları genel olarak aşağıdaki şekilde gruplaştırılmaktadır: (Muharremov, 1999: 113).

1- Sovyet Malumat Bürosu'nun her türlü haberleri;

2- Sovyet halkının kendi ülkesini koruma azmi;

3- Faşistlerin yenilerek geri çekilmesi;

4- Azerbaycan askerlerinin savaş bölgelerindeki kahramanlıkları;

5- Sanayi ve köy emekçi işçilerinin savaş arkasındaki fedakarlıkları;

6- Aydın kesimin mücadele ruhlu çalışmaları;

Moskova Radyosu ile birlikte Azerbaycan Radyosu da 9 Mayıs 1945 yılında savaşın zaferle bitmesini büyük coşkuyla Son Haberler bülteninden duyurmuştur.

1.2.3. Dünya Savaşı'ndan Sonraki Dönem

1941-1945 yılları arasında gerçekleşen ve Sovyet Rusya'sının zaferi ile sonuçlanan 2.Dünya Savaşı sonrasında her alanda olduğu gibi radyo yayıncılığında da yeniden yapılanmanın ve gelişmenin gerçekleştiği görülmektedir.

Savaş sonrasında ülke genelinde çökmüş ekonomiyi yeniden kalkındırma ve düzenleme dolayısıyla 1946'da SSCB Ali Sovyet'inin kabul ettiği karar gereği, ülkede radyo ve radyo teknolojisinin geliştirilmesi ve savaş öncesi döneme nazaran radyo alıcı ağıнын %75 genişletilmesi düşünülmüştür (Muharremov, 1999: 116). Bunu takiben 1949 yılında elektromıknatıs ses kayıt tekniğini kullanmaya başlayan Azerbaycan Radyosu'nda, 1951'de kurulan ikinci program radyonun yayıncılık olanaklarını hayli genişletmiştir (Alizade, 1991: 31).

Bu yıllarda radyo yayıncılığının gelişimi tüm hızıyla sürerken Sovyetler Birliği'nde ve ardından Kafkaslarda ilk kez Azerbaycan'da olmak üzere ortaya çıkan televizyon (1956 senesinde) deneme yayınlarına başlamış bulunuyordu.

Önceki dönemlerde de olduğu gibi, bu yıllarda da radyo üzerinde merkez denetimi daha keskin bir hal alarak devam etmekteydi. Şöyle ki, radyoda yayınlanan bir müzik eserinde sade bir kelime veya her hangi bir cümle çalışanların kaderini belirleyebilmekteydi. Örneğin, 1953 yılının sonlarında Azerbaycan Radyosu'nda SSCB halklarının müzik toplusundan ibaret programda, tesadüf eseri yayınlanan bir Gürcü şarkısında Beriya'ya rağbet ezgisi olduğu için kıyamet kopmuş ve radyo çalışanları önce Devlet Emniyet Komitesi'ne, sonra Partinin Merkez Komitesi'ne çağrılarak cezalandırılmış ve ardından da bu dikkatsizlik yüzünden radyonun birkaç deneyimli gazetecisi işinden uzaklaştırılmıştır (Muharremov, 1999: 117). Sovyetlerde merkez yönetiminin kitle iletişim araçları üzerindeki sıkı denetiminin boyutunu ortaya koymak için bu basit örnek bile yeterlidir. Yeri gelmişken, Sovyetlerde sansür sistemi "Glavlit" (Glavnoe Upravleniye Po Delam Literaturı i İzdatelstvo-Edebiyat ve Yayın İşlerinin Genel Yönetim Merkezi) olarak bilinen bu devlet denetimi 1922 yılının Haziran ayında HKS (Halk Komiserleri Sovyeti) tarafından oluşturulmuştur. O günden itibaren tam 70 yıl süresince ifade özgürlüğü üzerinde en sert sansür sistemi olarak tarihe geçen "Glavlit" askeri sansür, dış sansür, dışta enformasyonu denetim, yerli organları denetim, merkezi gazeteler ve radyo programlarını denetim, kütüphane ve kitap ticareti, basımevleri üzerinde denetim, gizli bölüm vs. gibi bölümlerden oluşmuştur. 1938 yılında SSCB'de "siyasi açıdan zararlı" görüldüğü gerekçeyle 1606 eser sahibinin eserlerini yok eden ve binlerce kitabı yasaklayan Glavlit yönetimi, genellikle eğitimsiz, antidemokratik şahıslardan oluşuyordu. Stalin döneminde en katı şeklini alan Glavlit

sansür sistemi, Azerbaycan'ın önde gelen aydınlarını (Hüseyn Cavit, Mikail Müşfik, Ahmet Cavat ve b.) acımasızca katlederek ülke halkına ve özgür düşünceye gözdağı vermiştir (Memmedli, 2006: 32-35). Aydın insanları ortadan kaldıracak kadar en katı yöntemlere başvuran bu gizli devlet denetim organının faaliyeti 1980'lerin sonlarına kadar sürmüştür. Bu sansür aygıtı, hiç bir ayrıntıyı gözden kaçırmamış, hatta ideoloji yanı olmayan, içerik bakımından herhangi bir özellik taşımayan basit ve günlük yayınları, sıradan konuşmaları da sansür kapsamına almıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Azerbaycanlı ses sanatçılarından Mirza Babayev'in okuduğu ve Sovyet sistemine hiçbir şekilde aykırı olmayan "Kelebek" şarkısının AzTV'de yayınlanmasını takiben "çiçekten çiçeğe konarak özgürce dolaşan ve her çiçeğe kendi geçmişinin izlerini koyan kelebeğin burjuva ahlak normlarını tanıttığı" gerekçesiyle yayın sorumluları Az. KP MK'de günlerce sorguya çekilmişlerdir (Guliyev, 2004: 55).

Radyoculuk alanında teknik olarak değişim ve gelişmeler sürse de (ki, bu geliştirme ve genişletme çabaları merkez yönetimin daha çok kendi ideolojisini ve siyasetini yurt içi ve yurt dışında yaymasına olanak sağlamakta idi) yayın içeriği bakımından tek seslilik, resmîlik, ideoloji yönlülük ağır basmaktaydı.

Özellikle haber programlarında, haberler can sıkıcı, bir birinin benzeri ve genellikle merkez partisinin çalışmaları, kolhoz ve sovhozlarda (Kolhoz – zirai üretim kooperatifi; Sovhoz – devlet çiftliği anlamına gelmektedir) gerçekleşen işçi yarışmaları vs. hakkında olmakta ve hatta edebi, müzik ve sanatla bağlı yayınlar bile siyasetleştirilmekte idi (Muharremov, 1999: 122).

Resmi enformasyon programlarının dışında Azerbaycan Radyosu yayınlarının içeriğinde kendisini gösteren Sovyet ideolojisi milli Folklor programını bile etkilemiştir. Şöyle ki, Azerbaycan Radyosu yönetimi tarafından folklor programlarında güzelleme söyleyen bir ozandan Sovyet ideolojisi, sosyalizm olgusu hakkında yazıp okumasının talep edildiğini ve bir sonraki programda bu talebin yerine getirildiğini (Muharremov, 1999: 123) anlatan yazar, dönemin gerçek durumunu şöyle değerlendirmektedir: “Toplumda ortamın havası böyle idi ve her hangi parlak bir fikir radyoda kendine zorlukla yer edine bilmekteydi. Sovyet şerefine söylenen şişirme övgüler ve ülke başkanı Stalin’in müdrikliğinden bahseden programlar radyo yayınlarından ağır bir taş gibi asılmaktaydı.”

60’lı yıllarda radyo yayınlarında kendini gösteren eğilimlerden birisi de haber programlarının artışı ve dolgunlaşmasıdır. “Radyo Yayınlarında Enformasyonu Geliştirme Hakkında” Sovyet İttifakı Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin 24 Haziran 1964 yılında çıkardığı kararla, enformasyon alanında bir takım yeniliklere imza atıldı. Karardan hemen sonra merkez radyosuna bağlı “Mayak” (1 Ağustos 1964) haberler ve müzik programı, onu takiben 15 Ekim 1964’de ise Azerbaycan Radyosu’na bağlı “Araz” haberler ve müzik programı yayınına başladı. Bu süreç birliği oluşturan diğer ülkelerde de (ör. Ukrayna’da “Promin” programı) sürdürüldü (Alizade, 1991: 34).

1966 yılının 13 Haziran’ında “Günün Sesi” (Bu değişiklik sadece Azerbaycan Radyosu için geçerlidir. Moskova merkez radyosunda programın adı Son Haberler olarak kalmaktaydı) şeklinde adının de-

ğiştirildiği (Alizade ve Muharremli, 2006: 54) ana haber programı - Son Haberler, 1950 yılında Azerbaycan dilinde günlük toplam 4 kez yayınlandığı halde, 1968 yılına gelindiğinde ise günlük yayın sayısı (hem I radyo yayını ile hem de Araz programı ile) 24’ü bulmuştur (Alizade, 1991: 35).

1970 yılında Az. SSC Bakanlar Sovyet’ine bağlı Radyo Programları ve Televizyon Komitesi, Bakanlar Sovyet’inin Devlet Televizyon ve Radyo Programları Komitesi’ne (Alizade, 1991: 36), 1985 yılından itibaren ise Devlet Televizyon ve Radyo Programları Şirketi’ne (Alizade, 1991: 38) çevrildi ve bu radyo - televizyon üzerinde devletin siyasi statüsünün daha da arttığını göstermekteydi. Bu kurumun adı Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonraki yeni dönemde ise Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Kapatılı Hissedar Cemiyeti (Kurumu) olarak değiştirilecekti.

Bunun ardından yerli radyoda genel olarak farklılık ve yayın içeriklerinde zenginlik sezilmeye, yeni ve değişik programlar (Bu yeni programlardan “Bulak”, “Ben Fehleyem (İşçiğim)”, “Natevan Kızlar Kulübü”, “Rus Dili”, “Sabahınız Heyir (Günaydın)” vs.lerini örnek gösterebiliriz) ortaya çıkmaya başladı. Azerbaycan Radyosu’nun 1975 yılından itibaren ayrıca her gün ortalama 3 saatlik stereofonik yayınlara başlaması (Alizade ve Muharremli, 2006: 55) Azerbaycan’da radyo yayın teknolojisi açısından yaşanan önemli gelişmelerdendi.

1978 yılında, Azerbaycan’da bir milyona kadar radyo alıcı cihazın olduğunu ve 457 bin adet radyo noktasının faaliyet gösterdiğini (Alizade, 1991: 37), 1980’li yılların sonuna doğru ise Sovyetler Birliği genelinde toplam 144 milyon radyo alıcı

cihazının, ayrıca 66 milyon radyo alıcısının ve 77,8 milyon yayın noktasının bulunduğunu (Alizade, 1991: 38) yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz.

1980'lerin sonlarına kadar ister radyo, isterse de televizyon yayınları konusunda farklı tarihlerde Sovyet İKP MK (İttifakı Komünist Partisi Merkez Komitesi) bir düzine kararlar almış ve bu kararlar, radyo ve TV yayınlarının merkez denetiminde ve güdümünde tutulmasına ve yayıncılığın komünist rejimin çıkarları doğrultusunda yenilenmesine yaramıştır. 1982 yılının verilerine göre, Moskova Radyosu tarafından Sovyetler Birliği genelini kapsayıcı günlük 26 saatten çok toplam 130 haber bülteni hazırlanmakta ve yayınlanmaktaydı (Alizade, 1991: 38). Bu da Sovyet yönetiminin propaganda içerikli haberciliğe ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir.

Bu aşamada diğer gelişmelerle birlikte göze çarpan en önemli olgu, enformasyon içerikli programlarda ortaya çıkan artıştır. Sovyetler Birliği toplumunun bütün alanlarının hızla yenileştirilmesi mücadeleleri dönemi olarak tarihe geçen 1980'li yıllarda, Azerbaycan Radyosu da en yüksek gelişim seviyesine ulaşmış, programlarda çeşitlilik ve yenilikler, haber programlarında (her ne kadar merkez ideoloji ve siyasi enformasyonun ağırlığı sürse de) hacmin küçülmesi ile toparlayıcılık dikkat çekmekteydi. En önemlisi de, dinleyicilerle fikir alış verişinde bulunulma ve onların düşünce ve isteklerini dikkate alma gibi diyaloga dayalı özelliklere sahip "Mektup Günü" radyo programının (Alizade ve Muharremli, 2006: 57) yararını vurgulamak gerekmektedir. Kapalı toplum olan Sovyetlerde ve onun yayıncılık anlayışında bu çok önemli bir atımdı.

1980'lerin sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nde yavaş yavaş çözümler başladı. Yenilikçilik, yeniden yapılanma (Garbapov'un perestrojkası) söylentileri yayılıp düşüncelerde yer edindikçe ve bunu takiben daha sonraları ortaya çıkan çeşitli sorunlar, (birliği oluşturan ülkeler arasındaki sürtüşmeler, Ermenistan'ın Azerbaycan'dan haksız toprak talepleri ile gelişen Dağlık Karabağ sorunu vs.) oluşumundan itibaren "halklarına" sürekli "komünizm cenneti" sözünü veren Sovyetleri parçalanmaya ve çöküşe doğru götürüyordu.

2. AZERBAJYCAN TELEVİZYONU

2.1. Azerbaycan'da Televizyon Yayınlarının Başlaması

Geçmiş Sovyetler Birliği'nde muntazam televizyon yayınlarının başlaması 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra 1946 yılına denk gelmektedir. SSCB'de ilk televizyon deneme yayını ise 1931 senesinde Nisan ayında gerçekleştirilmiştir (Rüstemov, 2005: 51). Moskova merkezli televizyonun yayına başlamasından tam 10 yıl sonra Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde ilk kez Azerbaycan'da olmak üzere Bakü'den televizyon yayınları başlamıştır. 1954 yılının Eylül'ünde temeli atılan Bakü televizyon stüdyosunun inşasından yaklaşık bir buçuk sene sonra – 14 Şubat 1956'da muntazam yayınlara geçildi (Alizade ve Muharremli, 2006: 68) ve böylece Azerbaycan'da televizyon yayıncılığının temeli atılmış oldu. SSCB Kültür Bakanlığı'nın emri ile yapılan Bakü televizyon stüdyosunda yayınların başlaması Sovyet İttifakı Komünist Partisi'nin 20. Kurultayı'nın açılış gününe denk getirilmiştir (Muharremov, 1996: 99). İlk başlarda

haftada sadece bir saate yakın yayın süresine sahip olan bu televizyonun, 1957 yılında haftada 5 gün olmakla haftalık toplam yayın süresi 2 saat 5 dakikaya çıkartılmıştır (Hudiyev, 2002: 153). Aynı yıl, Bakü ve etraf ilçelerde yaklaşık 10 bin televizyonun olduğu ve açılışından itibaren ilk bir yıl içerisinde yaklaşık 8 bin izleyici mektubu alındığı (Memmedov, 1985: 79) kaydedilmiştir ki, bu da televizyonla yeni tanışan Azerbaycan toplumunun mavi ekrana merakını ve bu yeni gelişmeyi çok yakından takip ettiğini göstermektedir.

İlk televizyon programlarının Bakü ve etraf ilçelerden toplam 60 bin izleyicisinin olduğu tahmin edilmektedir. Daha yeni yayınına başlayan Azerbaycan televizyonunda sinema filmleri, sinema dergileri ve önceden kaydedilmiş konserler, edebi tiyatrolardan parçalar gösterilmekteydi. Ayrıca merkezden (Moskova'dan) Bakü stüdyosuna hazır programlar gönderilmekteydi. Bunların çoğunluğunu propaganda amaçlı toplumsal -siyasi programlar ve farklı merkez stüdyolarında hazırlanmış bilimsel belgeseller oluşturmaktaydı. 1956 yılının Nisan ayından itibaren ise Bakü stüdyosundan canlı konserler, toplumsal-siyasi söyleşiler, başarılı emekçi işçilerin konuşmaları yayınlanmaya başlanmıştır (Alizade ve Muharremli, 2006: 74).

İlk altı aylık süreçte çeşitli teknik aksaklıklar ve problemler yaşasa da Bakü stüdyosu bu zaman zarfında yaklaşık 100 adet konulu film yayınlamıştır (Muharremov, 1996: 101). Yayınlanan bu filmlerden yalnız ikisinin Azerbaycan dilinde olduğu istatistik verilerden anlaşılmaktadır. O dönemde yayınlanan programların çoğunluğu Rusça olmuş ve 1956 yılının Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında Azerbaycan dilinde sadece bir uzmanın

konuşmasına yer verilmiştir (Alizade ve Muharremli, 2006: 77). Bu da daha işin başındayken bile televizyon yayınları üzerinde yapısal ve yönetsel olarak zaten var olan Rus siyasetinin içeriksel etkisinin bir göstergesidir.

1957 yılının 9 Haziran'ında stüdyo dışından ilk defa olarak canlı yayını gerçekleştirilen (bir futbol karşılaşmasından röportaj) (Muharremov, 1996: 103) Azerbaycan Televizyonu'nda aynı yıl içerisinde televizyon tiyatrosu kendine yer edinmeye başladı (Alizade ve Muharremli, 2006: 77). 1957-1958 yılları Azerbaycan televizyonunda birtakım teknik yeniliklerin (yeni verici kulenin yapımı vs.) yılları olmuştur.

Kültür Bakanlığı'na bağlı olan Bakü televizyonu, 1957 yılının Ekim'inden itibaren Radyo Enformasyon Kurumu ile birleşerek Bakanlar Sovyet'inin direktifinde yeni kurulan Devlet Radyo ve Televizyon Programları Komitesi tarafından yürütülmeye başlanmıştır (Muharremov, 1996: 102). Ve bu kurum adı altında televizyon yayıncılığı Sovyetler Birliği'nin parçalanmasına kadar devam etmiş, Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonraki yeni dönemde kurumun adı değiştirilmiştir.

2.2. Devlet Tekelinde Rakipsiz Televizyon Kanalı: Azerbaycan Televizyonu (AzTV)

Radyo yayıncılığında olduğu gibi, Azerbaycan'da televizyon yayıncılığı da Sovyetler Birliği zamanında başlamış ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni gelişim sürecine giren Sovyet rejimi direktifinde Moskova güdümünde faaliyetini sürdürmüştür. Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar (1990) rakipsiz olarak devlet

tekeline bir televizyon istasyonu - Azerbaycan Devlet Televizyonu (AzTV) varlığını sürdürmüştür.

Genel olarak Sovyetlerde Azerbaycan televizyonunun gelişim sürecinden bahsederken ona Sovyetler Birliği televizyonculuğunun bir altbölümü gibi yaklaşmak gerektiğini (Guliyev, 2004: 55) vurgulamaktadır Azerbaycan Devlet Radyo ve Televizyon Programları Komitesi'nin eski genel müdürlerinden olan Elşad Guliyev.

Azerbaycan televizyonunun tarihi ile ilgili daha objektif bilgilerin elde edilmesinden, yazılı kaynakların, arşiv belgelerinin azlığından ve bu konuda yöntem-bilim prensiplerinin belirlenemesinden üzüntü duyan bir diğer yazarımız, Azerbaycan televizyonunun Sovyetler Birliği dönemini 3'e ayırmaktadır: (Muharremov, 1996: 96-97).

1. Başlangıç dönemi (1953 – 1960): Bu dönem televizyonun teknik altyapısının oluşturulduğu ve stüdyonun inşası ve genel hazırlıkların yapıldığı aşama olarak kaydedilmektedir.

2. Kitlesele programcılık (yayıncılık) dönemi (1960 – 1980): Bu dönem televizyon programlarının sayının ve yayın türlerinin arttığı ve biçimlendiği, video kayıtların ve stüdyo dışından çekimlerin eşzamanlı gerçekleştiği ve televizyonun bir sistem gibi yönetilmesinin oluştuğu yılları kapsamaktadır.

3. Toplumsal hayat üzerinde etkinin artması dönemi (1980 – 1990): Televizyon gazeteciliğinin yeni gelişim aşamasına girmesi, ekranın özellikli yaratıcılık alanı gibi kabul görmesi, programların toplumsal hayata daha da yaklaşması,

milli uyanış belirtilerinin kendini göstermesi ve özellikle enformasyon programlarında yönlendiricilikten ve propagandanadan gerçek haberciliğe geçme eğilimlerinin artması vs. bu dönemi kapsamaktadır.

29 Ocak 1960 yılında Sov. İKP MK'nin "Sovyet Televizyonunu Daha da Geliştirmek Hakkında" adlı kabul ettiği karar enformasyon programları ve haber yayınlarıyla da ilgili düzenleme getiriyordu. Bu karardan sonra aynı yıl içerisinde Azerbaycan Televizyonu "Günün Yenilikleri" adı ile ilk haberler programını yayınlamıştır. Bu haber programı aynı yılın Nisan ayından itibaren ise "Son Haberler" adı ile yayınlanmaya başlandı (Rüstemov, 2005: 52).

Ülke içinde ve dışında gelişen olaylardan haberdar etmek için enformasyon aracı olarak televizyonun kullanılmasını öngören kararda bir de şöyle yazılmaktadır: "Basın ve radyo ile birlikte televizyon da, Sovyet insanının komünist ideali ve ahlakı ruhunda, burjuva ideolojisine ve ahlakına karşı duruş ruhunda terbiye edilmesinde, devlet planlarının başarı ile yerine getirilmesi için emekçi işçilerin seferber edilmesinde mühim rol oynamalıdır." (Alizade ve Muharremli, 2006: 81)

1961 yılında Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde kurulan yeni televizyon istasyonları (ör. Gence'de, Şuşa'da - Dağlık Karabağ'da) ülke genelinde yayın ağıının genişlemesini sağlamış ve onun ardından 1962 yılının Ocak ayında ise Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde televizyon istasyonu kullanıma açılmıştır. Bu yerli istasyon hem Bakü'nün yayınlarını, hem de 1963 yılının Martı'ndan itibaren kendi bölgesinde muntazam yayınlarına başlayan Nahçıvan televizyonunun

yayınlarını yerli vatandaşlara ulaştırmada önemli rol oynamıştır (Muharremov, 1996: 107-108). Her geçen gün TV programlarının günlük süresi de artmış ve 1962 senesine gelindiğinde AzTV'nin günlük yayın süresi 7 saate ulaşmıştır (Alizade ve Muharremli, 2006: 83).

AzTV'nin haberler programlarında da zaman ilerledikçe değişiklikler yaşanmıştır. Maalesef bu değişiklikler ve yenilikler Moskova merkez televizyonunu takip etmekteydi. Azerbaycan'da kapsamlı haberler programının yayını Moskova merkez televizyonunun "Zaman" enformasyon programının yayınına başlamasından sonraya tesadüf etmekte (Guliyev, 2004: 56), 1967 yılından itibaren televizyonun ana haber bülteni "Günün Ekranı" şeklinde yeni adı ile yayınlanarak en çok izlenen ve merak edilen program haline geldiği (Alizade ve Muharremli, 2006: 86) belirtilmektedir. Günümüzde ise AzTV'nin ana haber programı "Haberler" adı altında yayını sürdürmektedir.

1970 yılında Moskova televizyonunun renkli yayınlanmaya başlamasını takiben 1973'de de Azerbaycan Televizyonu düzenli olarak renkli yayınlarına geçmiştir (Muharremov, 1996: 113). 1970'li yıllara kadar ister haber programlarında, isterse de diğer programlarda tekdüzelik sürmüş ve anlaşılana o ki, 1970 yılından itibaren Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin (şimdiki Bakü Devlet Üniversitesi) İletişim fakültesinde televizyon gazetecilerinin yetiştirilmeye başlanması (Memmedov, 1985: 89) televizyon programcılığının kalitesini biraz daha yükseltmiştir.

1960-1980 yılları arasında AzTV'de toplumsal-siyasi ve edebi-bedii programların ve belgesel filmlerin üretiminin nitelik ve nicelik yönünden paralel gelişmesi dikkat çeken en önemli özelliklerdendi. Şu da

bir gerçektir ki, bir taraftan bu gelişmeler yaşanıyor olsa da, AzTV'de merkez güdümlü mevcut siyasi rejimin karakterine ve onun talebine uygun olarak toplumsal-siyasi, ekonomik ve hatta kültürel programların çoğunluğu propaganda özellikleri taşımakta idi (Alizade ve Muharremli, 2006: 88-90). Yazarımız o dönemin televizyon yayınlarının noksanlarından bahsederken şunları vurgulamaktadır: "Programlarda propagandacılık ve yönlendiricilik alışkanlığının doğurduğu sahtecilik, yerli yersiz resmiyetçilik, programlarda doğallığın boğulması, konuşmalardaki sunilik ve ezbercilik, normal yaşam tarzı süren bir insanın idealleştirilmesi, o dönemde beyazperde ile izleyici arasında uçurum oluşturmaktaydı. Kimi zaman programlarda sunulan herhangi bir istatistik rakam o iktisadi başarıyı elde eden insandan daha değerli bir gösterici gibi abartılıyordu." (Alizade ve Muharremli, 2006: 91) Bütün bunların altında merkez güdümlü Sovyet rejiminin yönetim biçimi yatmaktadır kuşkusuz.

Ortaya çıktığı günden itibaren Azerbaycan televizyonu faaliyetini merkezi Moskova televizyonunun programı ve iş kurları çerçevesinde modelleştirmiş ve bu doğrultuda giden merkezileşme süreci bağımsız bir şekilde televizyonculuk anlayışının gelişmesine engel olmuştur. Aynı zamanda merkez televizyon yayınlarının güçlü vericilerle birliği oluşturan en uzak eyaletlere kadar yayınları ulaştırılmakta ve bu da yerli yayınların üzerine gölge düşürmekteydi (Dadaşov, 1992: 14).

Sovyet yayıncılığı ve genel olarak bütün medya araçları aslında tek sesli "Sovyet Halkı" oluşturulması sürecinde kullanılmıştır. Bu "Sovyet Halkı"nın bir kesimini de köylülerden ve işçilerden ibaret yeni "televizyon nesli"nin "zihni zümre-

leri”, kapalı çerçevede yaşadıklarının bilincinde bile olmayan ve her şeyi bildiklerini zanneden “yeni aydın zümler” (Dadaşov, 1992: 14-17) oluşturmaktaydı ki, Sovyet güdümlü yayıncılık anlayışının Azerbaycan insanının düşünce tarzı üzerindeki etkisini irdeleyen yazarımız “bu insanlar dünyanın her tarafından haberdar olsalar da, seçkilerde hangi bakana oy verdiklerinden habersizdirler.” (Dadaşov, 1992: 17) - diyerek, o dönemin gerçeğini önümüze sermektedir.

Televizyon yayınlarının o dönem için Azerbaycan insanı üzerinde (bilim, sanat, kültür, dünya görüşü vs. ile ilgili) birçok anlamda olumlu etkisi olduğu vurgulansa da “AzTV'nin tarihi, genel olarak propaganda tarihi, kitleleri sosyalizm ideolojisi uğrunda seferberliğe çağırış tarihidir” (Alizade ve Muharremli, 2006: 70) denilerek AzTV'nin gerçek ve öz değerlendirilmesi yapılmaktadır. Azerbaycan televizyonunun sosyal eğitim işlevinden bahseden bir kaynaktaki ise, 1956-1991 yıllarını kapsayan Sovyetler Birliği döneminde bu işlevin bile komünist ideolojisinin propagandası çerçevesinde olduğu ve totaliter rejimlere özgü kurallarla yürütüldüğü (Alibeyli, 2005: 75) belirtilmektedir. “Azerbaycan televizyonculuğu merkezi televizyonculuğun etkisi altında formalaşmış, onun iş ve icra sistemini uzun yıllar körü körüne taklit etmiştir. Farklı yıllarda sayısız solgun programlar orijinalmiş gibi ülke insanına tekrar tekrar izletilmiştir.” (Dadaşov, 1992: 22)

“Televizyon ve Enformasyon” isimli bir makalesinde o dönemin AzTV Haberler bölümünün baş redaktörü, enformasyon kaynaklarından bahsederken, haberlerin adeta SİTA'dan (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı), AzerTA'dan (Azerbaycan Telgraf

Ajansı), yurtiçi muhabirlerden ve haber programı ekibinden ve merkezi Moskova televizyonundan alındığını (Guliyev, 1971: 11) vurgulamaktadır. Aynı makalede haber programlarında en önemli noksanlardan birinin programlarda şerhçinin (şerhçi: açıklamacı, tahlilci, Anchorman) olmadığı vurgulanmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde haber programlarında şerhçilerin olduğunu ve halk tarafından sevildiklerini belirten yazar, ülkede haber şerhçilerinin “şimdilik” olmamasından üzüntü duyduğunu dile getirmekte, çok geçmeden bunun gerçekleşeceğinden (Guliyev, 1971: 11) umutla bahsetmektedir. Ancak ülkede televizyon şerhçisinin olmayışı durumu Sovyetler Birliği'nin çöküşüne dek devam etmiştir. Sebep de çok açıktır: Sovyet rejiminin gözetildiği kapalı bir toplumda siyasi-toplumsal haberlerin daha açıcı, analiz edici tahlilini verici bir durum söz konusu olamazdı. Bu durumu yine 1983-1990 yılları arasında Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Programları Komitesi'nin müdürü Guliyev'in de bir kitabında ülkenin televizyon tarihinde çalışan şerhçi gazetecilerin olmamasından, olsa da yüzeysel oluşundan (Guliyev, 1993: 92) bahsetmesi, bir diğer kaynaktaki ise merkezi Moskova televizyonunda yayınlanan “Yenilikler Startı” -1961-1971 yılları arasında Moskova merkez televizyonunda haftalık olarak yayınlanan şerh (yorum) ve haber programıydı ve açıcı, çözümleyici, serbest ve az çok demokratik oluşuyla akıllarda kalmıştır- haberler ve yorumlar (şerhler) programının tecrübesinden AzTV de yararlanabilirdi (Memmedov, 1985: 82) şeklinde bahsedilmesiyle şerhçi olgusunun Azerbaycan'da gelişmediği fikri doğrulanmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren birliği oluşturan

bütün toplumlarda olduğu gibi Azerbaycan'ın iletişim alanında da bir değişim rüzgarları esmeye başladı.

1980'li yılların AzTV'nin rönesans dönemi olarak nitelendirildiği (Hanım, 2004: 83) bir kaynakta, diğer yayın türleri ile beraber bu yıllar itibarıyla enformasyon programlarının yenilenmesi, yeniden yapılanması ve ilk defa AzTV'de "Haberler" isimli haber bültenin günde 5 kez yayınlanmaya başlaması ve Sovyetler Birliği'nde ilk olarak AzTV'de şikayet ve önerilerin dikkate alındığı "Televizyonun Toplumsal Kabul Odası" programının ortaya çıkışı (Hanım, 2004: 86) belirtilmektedir. Bu gelişme yayınlarla ilgili kamuoyu görüşünün öğrenilmesine yardımcı olmaktaydı. 1985 yılında AzTV'ye gönderilen 18 bin izleyici mektubu sayısı 1988 yılına gelindiğinde 200 bini aşmaktaydı (Muharremov, 1996: 124). AzTV'de ve genel olarak eski birliğin bütün kitle iletişim araçlarında ve onların yayın içeriklerindeki değişime Gorbaçov'un yeniden yapılanmasının (perestroyka) ve açıklığının (glasnost) (1985) da etkisi büyük olmuştur. Sovyet ideolojisinin yasakladığı konular teker teker gündeme gelmeye ve enformasyon açlığı çeken halklar gerçekleri görmeye ve uzun yıllar yalnız propaganda aracı rolünü oynayan TV giderek gerçek enformasyon aracına çevrilmeye başlamıştır. Yeniden yapılanma, demokrasi olgusunun gelişimi kitle iletişim araçları, keza televizyon için yepyeni enformasyon ortamı oluşturmuştur. O değişim döneminin durum değerlendirmesini yapan Giritli şöyle yazıyor: "Öğle anlaşılıyor ki, Sovyet basınına tanınan imkanlar, Gorbaçov'un ülkenin ekonomisini modernleştirmek ve canlandırmak çabalarını desteklemeyi öngörmekte, Sovyet uzmanlarının vurguladığı

gibi, Glasnost haberleşmenin hatırı için haberleşme özgürlüğünü amaçlamaktadır."(Giritli, 1988: 58)

Azerbaycan televizyonunda değişime ve yeniliğe örnek gösterilecek programlardan biri 1981 – 1987 yılları arasında yayınlanan "Ozan" adlı folklor -kültür programıdır ki, bu aylık program halkı eğitmekle kalmamış, milli şuurun uyanmasında da etkili olmuştur (Alizade ve Muharremli, 2006: 95-96).

Genel olarak baktığımızda o dönemde Azerbaycan'da toplam baskı sayısı 3,3 milyon olan 160 gazete, 123 dergi bulunmaktaydı. Görsel - işitsel yayıncılıkta ise, ülkede tek örnek teşkil eden Azerbaycan Devlet Televizyonu ve Radyosu'nun yayınları günlük 68 saati geçmekte idi. Azerinform Haberler Ajansı (şimdiki AZERTAC Haber Ajansı) ise ayda yaklaşık 500 haber - röportaj ve 150 kadar da fotoğraf sunmaktaydı (Guliyev, 2004: 23).

Her ne kadar yenileşme ve demokratikleşme eğilimleri kendini gösterse de, televizyon toplumun isteklerinin sesi değil, yine de Sov. İKP'nin elinde "mutlu gelecek için" insanların bilincini etkileme adına propaganda aracı olarak kalmaktaydı. Bu nedendir ki, AzTV halkın isteklerine değil, Sovyet ideolojisine, Sovyet egemenliğine hizmet etmekte ve bu anlamda "milli çıkarlar" söz konusu olamamakta idi. Keza, 1988 yılında patlak veren Karabağ olaylarını (Ermeni milliyetçilerinin ve terörcülerinin taşkınlıkları ve tahribatları) zamanında ekranlara taşımayan, hatta olayları çarpıtarak örtbas eden başta AzTV olmakla bütün KİA, habercilikte büyük bir fiyasko yaşayarak, ağır sonuçlar doğurdular. Çünkü ülkede baş verenleri haberleştirerek ekranına taşımayı başaramayan televizyonun yayın-

ları kendi iradesi dışındaydı ve bunun için “yukarıların” onayı gerekmekteydi (Ali-zade ve Muharremli, 2006: 104). Hatta Rus askeri birliklerinin siyasi sebeplerle 20 Ocak 1990 yılında Bakü’de dinç aha-liye karşı gerçekleştirdiği katliamdan bir-kaç saat önce Azerbaycan televizyonunun enerji bloğunun patlatılması - Azerbaycan halkının özgürlük sesini boğmaya çalışsan Moskova yönetimi tarafından televizyo-nun enerji bloğu patlatıldıktan 9 gün sonra, 28 Ocak günü tamir edilmiş ve ya-yınlar birkaç ay daha Rus harpçilerinin sıkı denetiminde sürdürülmüştür - ve ya-yınların tamamen kesilmesi (Muharremov, 1996: 127) durumun vahametini gözler önüne sermekte ve Sovyetlerin ha-berleşme özgürlüğü gerçekliğine ve tartışmalarına belki de son noktayı koymak-ta idi. Sovyetler Birliği’nde haberciliğin işleyiş tarzını eleştiren yazarımız şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Geçmiş SSCB’de enformasyonun yönetim tara-fından yönlendirilmesi, açıklığın (şeffaf-lığın) hiçe indirgenmesi gibi tarihi tec-rübe, bu tür toplumun gelişimden uzak kaldığını göstermektedir. Rastlantı değil-dir ki, objektif enformasyonu toplumdan gizleterek güçlü sansür uygulayan Sovyet devletinin güçlü ekonomik ve doğal kay-nakları olmasına rağmen ülke bu anlamda dünyanın geride kalmış bir bölgesine dö-nüşmüştür.” (Memmedli, 2006: 68) Bu kapalı sisteme ve merkez güdümünde ya-yıncılığa alışan, özgür irade ile faaliyet gösteremeyen diğer kitle iletişim araçları gibi Azerbaycan televizyonu da, gerçek işlevlerini yerine getiremeyerek en son örnekte olduğu gibi halkın sesine dönüş-mesi gerekirken despotizmin, ezilenler üzerinde ezenlerin bir bakıma görüntülü silahı rolünü oynamıştır, hem de kendi halkının ezilmesi pahasına.. Bütün bunları takiben Sovyetler Birli-

đi’nin çökmesi sonucu birliği oluşturan diğer ülkeler gibi Azerbaycan da bağım-sızlığını ilan etti ve daha sonraki aşamada her alanda olduğu gibi ülke medyasında ve haberciliğinde de yeni bağımsız ve özgür bir dönem başladı.

SONUÇ

Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra her alanda olduğu gibi, Azerbaycan ileti-şimi alanında da yeni bir sayfa açılmış oldu. Eski değerlerden sıyrılarak kendini yeni değerler içerisinde bulan bugünkü bağımsız Azerbaycan’da yeni medya or-ganizasyonları özgür bir biçimde ve çağ-daş gereksinimler çerçevesinde yapılan-maktadır. Ama bu durum Sovyet rejimi zamanı tamamen farklı olmuştur. Zaten devlet tekelinde rekabsiz faaliyet göste-ren ve merkez Moskova’ya bağlı, Sovyet sisteminin gerektirdiği şekilde organizas-yonunu düzenleyen Azerbaycan Radyo ve Televizyon Kurumu o dönemde sıkı denetim altında ve Sovyet ideolojisine hizmet anlayışı çerçevesinde 1990’lı yıl-lara kadar varlığını sürdürmüştür. Her ne kadar Azerbaycan’da ilk radyo ya-yınları 1919 yılında, Azerbaycan Halk Cumhuriyet’i döneminde başlasa da, ül-kede düzenli radyo yayınlarının başla-ması 1926 yılında Sovyet dönemine rast-lamaktadır. Dolayısıyla radyo yayınları-nın başlaması ve gelişmesi bu düzen içe-risinde olmuş, yayınlar merkez deneti-mine tabi tutularak düzenlenmiştir. Azerbaycan radyosunun düzenli yayına geçmesinden yaklaşık 8 sene sonra zaten merkez radyoda yayınlanan Son Haberler programı Bakü radyosunda da yayına so-kulmuş ve bu haber bülteni Azerbaycan radyo haberciliğinin temelini oluşturmuş-tur. İçeriklerinden biçimlerine kadar tüm yayınlar: her çeşit program ve haber bül-

tenleri devlet denetiminde ve diktesinde hazırlanmış, haberler ise çoğunlukta merkez partinin resmi açıklamalarından, parti çalışmalarından ibaret olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde bütün birlik ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da diğer kitle iletişim araçları ile beraber radyo-televizyon yayınları üzerinde de Sovyet sansür sistemi olan Glavlit'in denetimi sıkı olmuş ve özellikle siyasi açıdan zararlı görülen her türlü basın ve yayın içeriği konusunda bu sansür kurumu Sovyetlerin çöküşüne kadar etkinliğini sürdürmüştür.

60'lı yıllara geldiğinde radyo haber programlarında artış görülmüş ve bu artış diğer çeşitli programlarla beraber 1970'lerde de sürmüştür. 1980'li yıllarda ise radyo programlarında çeşitlilik ve yenilikler kendini göstermiş ve yayınlara biraz daha ılımlı düzenlemeler getirilmiştir.

Moskova merkezli televizyon yayınlarının başlamasından 10 yıl sonra Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde ilk kez Azerbaycan'da başlatılan televizyon yayınları da radyoda olduğu gibi Sovyet ideolojisine hizmet anlayışı içerisinde gelişme göstermiştir. Televizyon yayınları 1956 yılında başladığından itibaren radyo ile bütünleşerek Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Programları Kurumu adı ile faaliyet göstermiş, yayınları da Sovyet anlayışı çerçevesinde Komünist ideali ve ahlakı ruhunda, rejim çıkarları doğrultusunda düzenlenmiştir. Azerbaycan televizyonu da merkezi televizyonun etkisi altında formalaşmış ve dolayısıyla televizyonda haber programlarının başlaması ve gelişmesi de Moskova televizyonunun haber programlarını izlemiştir. Yayınlarına başladığı günden Azerbaycan toplumu üzerinde Sovyet sisteminin etkileme ve propaganda aracı olarak faaliyet

gösteren AzTV'de de, Garbaçov'un yeneden yapılanma ve açıklığının etkisi ile de olacak ki, 1980'lerin ortalarından itibaren yayın yasakları da azalmaya başlamıştır. Buna rağmen daha sonraki yıllarda ve bağımsızlık döneminde bile bu dönemden kalma sansür alışkanlıkları ve monoton yayıncılık biçimi devam etmiş ve devlet sansürü ancak 1998 yılında resmen ortadan kaldırılmıştır.

KAYNAKÇA

- ALİBEYLİ, E. (2005). *Azerbaycan Televizyonu*. Bakü: MBM Yayınları.
- ALİZADE, Y. & Muharremli, G. (2006). *Azerbaycan Efiri (Yayın), Tarih ve Çağdaşlık*. Bakü: Nurlan Yayınları.
- ALİZADE, Y. (1991). *Radyo Gazeteciliğinin Temelleri*. Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi Yayınları.
- DADAŞOV, A. (1992). *Gerçekliğin Astanasında (Eşiğinde)*. Bakü: Işık Yayınları.
- Giritli, İ. (1988). *Günümüzde Haberleşme, Olaylar, Sorunlar, Gözlemler*. İstanbul: Der Yayınları.
- GULİYEV, E. (2004). *Televizyon: Kuramsal, Gelişim Eğilimleri*. Bakü: Şark-Garp Yayınları.
- GULİYEV, E. (1993). *Televizyon İki Asrın Ayrıcında*. Bakü: Işık Yayınları.
- GULİYEV, N. (1971, Kasım). TV ve Enformasyon. *Muhbir Gazetesi*, 11, 11-12.
- Hudiyev, N. (2002). *Radyo, Televizyon ve Edebi Dil*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı Yayınları.
- HANIM, İ. (2004). *TeleFenomen, Elşad Quliyev'le 16 Saat Sohbet*. Bakü: Şark - Garp Yayınları.
- MEMMEDLİ, C. (2006). *Gazeteciliğin Çağdaş Gelişim Eğilimleri*. Bakü: ELM Yayınları.
- MEMMEDOV, Z. (1985). *Konuşan Aymanın Sırrı*. Bakü: Işık Yayınları.

MUHARREMOV, G. (1999). *Radyo Dalgalarında*. Bakü: Azerbaycan Devlet Yayınları.

MUHARREMOV, G. (1996). *Televizyon Hakkında Etütler*. Bakü: Azerbaycan Devlet Yayınları.

RÜSTEMOV, A. (2005). *Jurnalistika(Gazetecilik)*. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınları.

RÜSTEMOV, T. (1969). *Efirde (Yayında) Adımlar*, Bakü: Azerbaycan Devlet Yayınları.

